

Zijn de leefstijlen in Nederland driedimensionaal?

Bien Bosch en Willem E. Saris¹

Summary

Are the lifestyles in the Netherlands three dimensional?

In this paper a study of Ganzeboom (1988) is replicated. Ganzeboom tested a three dimensional model of the lifestyles in the Netherlands. Besides replication on a nationally representative sample, an effort is made to improve the study by the introduction of more indicators in line with the theory of Ganzeboom and by correcting for measurement errors. This extension of the study is done since the loadings in the model are relatively low. Both corrections of the earlier study did not change the results much. Therefore the conclusion is drawn that the assumption of the model might be wrong that all people have the same relationships between the different indicators of lifestyle. Maybe more attention should be spent on conditional relationships.

1. Inleiding

Leefstijlen worden vaak gedefinieerd met behulp van een combinatie van karakteristieken. In een groot aantal verschillende kenmerken, gedragingen, interesses en/of opinies van personen wordt gezocht naar patronen, zodat gesproken kan worden van enkele vastomlijnde 'leefstijlen'. Dit levert vaak sprekende typeringen op, die gebruikt kunnen worden voor marketingdoeleinden (Kahle, 1983; De Koning, 1985; Mitchell, 1983; Piper & Mead, 1990; Plummer, 1972; Wells & Tigert, 1971). Uit het feit dat verschillende karakteristieken gebruikt worden voor het definiëren en vaststellen van leefstijlen, blijkt dat geen overeenstemming is bereikt over wat een leefstijl is en hoe die gemeten moet worden. Hierbij is een aantal twistpunten aan te wijzen die we hieronder zullen vermelden.

Ten eerste zou men zich kunnen afvragen of voor een leefstijl telt wat iemand voor waarden en opinies heeft, en wat hij/zij graag zou willen doen of kopen, of dat een leefstijl bestaat uit wat iemand daadwerkelijk doet of bezit. Het LOV-onderzoek (List Of Values) van Rokeach probeert juist groepen te onderscheiden op basis van waardenonderzoek (Rokeach,

1973). Het blijkt echter in toenemende mate dat waarden niet in voldoende mate gedrag kunnen voorspellen (Verhallen, Onzenoort & Barzilay). Daarmee is de waarde van de gevonden groepen in twijfel te trekken. In andere onderzoeken wordt juist alleen uitgegaan van waarneembare gedragingen van mensen. Een voorbeeld hiervan vormt het onderzoek van Sobel (1981) die als leefstijluitingen daadwerkelijke materiële consumptie neemt. Meestal wordt gekozen voor een tussenweg; de al eerder genoemde combinatie van karakteristieken; gedragingen, meningen en interesses.

Een tweede twistpunt betreft de wijze waarop met de achtergrondkenmerken wordt omgegaan in de definitie en de meting van leefstijlen. Doorgaans worden achtergrondkenmerken opgenomen in de definitie van de leefstijlen (Mitchell, 1983; Piper & Mead, 1990). Het is echter de vraag of deze kenmerken niet eerder als oorzakelijke factoren moeten worden gezien voor het voorkomen van bepaalde leefstijlen en niet als een onderdeel van de definitie van de leefstijlen.

Een derde twistpunt betreft het doel van het leefstijlonderzoek. Waarvoor zou een leefstijl een voorspelling moeten geven? Sociologisch georiënteerde onderzoekers menen dat leefstijl sociale contacten moet kunnen voorspellen terwijl marktonderzoekers meer gericht zijn op voorspellingen betreffende aankoop- of ander gedrag. Bij Ganzeboom is een leefstijl een medium om 'sociale contacten tot stand te brengen (en andere af te wijzen) en in sociale interacties status te verwerven of te beklemtonen' (Ganzeboom, 1988, p.10). Ook Sobel meent dat de aankopen waarop hij zijn groepen onderscheidt, herkenbaar moeten zijn in het sociaal verkeer (Sobel, 1981). De meeste andere schrijvers over leefstijlen kijken of en hoe leefstijlen ingezet kunnen worden als marketing-instrument en laten in het midden of leefstijlen een instrument vormen in het sociaal verkeer (Bowles, 1988; De Koning, 1985; Piper & Mead, 1990; Plummer, 1974). Dit is echter wel van belang voor het bepalen welke karakteristieken gebruikt moeten worden voor het vaststellen van leefstijlen. Als leefstijlen bedoeld zijn om gelijkgestemden te herkennen, dan zullen leefstijlen het best gemeten kunnen worden aan kenmerken die herkenbaar zijn in het sociaal verkeer.

De opvatting van Ganzeboom en Sobel sluit aan bij de visie van Weber op dit gebied van de sociale hiërarchie en zijn functie in de samenleving (Weber, 1921). Bij Weber is een stand een groep mensen met veelal gelijke materiële positie die een bepaalde leefstijl gemeen hebben. De leden van deze statusgroepen gaan ook meer met elkaar om dan met andere en zo vormen deze statusgroepen een versteviging van de materiële positie. Bij grote sociale mobiliteit of sociale verandering zullen deze groepen niet stabiel zijn en de grenzen tussen groepen zullen vervagen of verdwijnen (Weber, 1972). Hieruit spreekt duidelijk dat een leefstijl volgens Weber veroorzaakt wordt door achtergrond-karakteristieken (de materiële positie). Of in onze maatschappij nu nog sprake is van dit soort leefstijlen en statusgroepen hangt af van de sociale mobiliteit of verandering. De sociale mobiliteit is volgens sommigen toegenomen in de afgelopen decennia (Van Raaij & Verhallen, 1990). Sommigen menen dat er daarom geen sprake meer kan zijn van leefstijlen (Driessen, 1978).

Hoewel de grenzen duidelijk minder scherp afgebakend zijn tussen sociale groeperingen, is het nog maar de vraag of de sociale mobiliteit in onze maatschappij zodanig vergroot is dat een

mogelijk gebrek aan mobiliteit geen gevolgen meer kan hebben in de vorm van het ontstaan van leefstijlen (Ganzeboom, 1988). In dit geval is het dus van belang een onderscheid te maken tussen oorzaken en uitingen van leefstijl.

In Ganzebooms leefstijldefinitie komt dit onderscheid naar voren: 'Een leefstijl is een samenhangende reeks gedragskeuzen die een sociale positie symboliseren en herkenbaar maken' (Ganzeboom, 1988, p. 37). Wat betreft de drie vermelde twistpunten in de literatuur maakt Ganzeboom in zijn definitie van leefstijl een duidelijk onderscheid tussen achtergrondvariabelen en leefstijluitingen waarbij de laatste tot het begrip leefstijl behoren maar de achtergrondkenmerken niet. Ook maakt hij in zijn studie duidelijk dat leefstijlen een middel zijn ter communicatie in het sociaal verkeer. Uit de gemaakte keuze van karakteristieken in zijn onderzoek blijkt echter geen duidelijke voorkeur voor feitelijk waarneembaar gedrag en bezit aan de ene kant of meningen, interesses en waarden aan de andere kant. In zijn studie worden beide soorten kenmerken gebruikt. Blijkbaar acht hij deze kenmerken allemaal even goed om een leefstijl te symboliseren en ook even herkenbaar.

Ganzeboom (1988) rubriceert een aantal leefstijluitingen in twee dimensies die hij ontleent aan Bourdieu (1984); een culturele en een economische. Deze twee dimensies moeten een verklaring geven voor de culturele en economische gerichtheid van mensen welke blijkt uit het cultureel en economisch gedrag en hun meningen op deze gebieden. Ganzeboom voegt op basis van het werk van Sobel (1981) en Mitchell (1983) een derde dimensie toe, de levensfase dimensie. Deze drie verschillende dimensies (cultureel, economisch en levensfase) representeren de voor Ganzeboom belangrijkste oriëntaties met betrekking tot leefstijlen. De score op de culturele dimensie geeft de mate aan waarin een persoon cultureel georiënteerd is. Deze culturele oriëntatie uit zich volgens de theorie van Ganzeboom met name in bezoek aan theater, opera, lezen van literatuur of interesse in kunst. Hoe meer men zich op cultuur oriënteert, hoe vaker men naar culturele voorstellingen zal gaan. In het onderzoek zijn als uitingen van gerichtheid op cultuur dan ook met name deze variabelen opgenomen; mate van bezoek aan theater en museum, het lezen van literatuur, het waarderen van klassieke muziek.

De score op de economische dimensie geeft in dit onderzoek aan in hoeverre iemand economisch georiënteerd is. Dit uit zich onder andere in gerichtheid op bezit en in het hebben van behoudende opvattingen. De veronderstelling bij dit laatste is, dat men de verkregen positie op de economische ladder zal wensen te behouden. Hoe meer men gericht is op bezit (en in de positie is dit te uiten), hoe meer en hoe duurdere bezittingen en uitgaven men zal hebben. In het onderzoek komt dit tot uiting in de volgende variabelen: het bezit van apparaten als een diepvriezer, vaatwasmachine en wasdroger, het bezit van een auto, de grootte van het huis en de uitgaven aan de vakantie. Behoudende opvattingen komen in het onderzoek tot uiting in de partijkeuze, er wordt rechtser gestemd, en men heeft een voorkeur voor materialistische waarden.

De score op de levensfase dimensie symboliseert het verschil tussen jongeren en ouderen, anders gezegd het verschil tussen generaties. Dit verschil kan zich volgens de theorie van Ganzeboom uiten in het hebben van verschillende opvattingen en voorkeuren. Dit uit zich bij

voorbeeld in partijkeuze en muziekvoorkeur; klassieke muziek als voorkeur van de ouderen, popmuziek als voorkeur van de jongeren.²

Achtergrondkenmerken verklaren volgens Ganzeboom de scores die mensen kunnen behalen op deze drie dimensies. Zo wordt de economische dimensie bepaald door de hoogte van het (huishoud)inkomen en de herkomst van het inkomen (de economische status van het eventuele beroep). Hoe meer geld men heeft, en hoe meer het werk dat men doet gericht is op het verdienen van geld, hoe meer men uitgeeft. De culturele dimensie wordt bepaald door opleiding, de culturele status van het beroep (indien van toepassing) en de opleiding van de eventuele partner. De levensfase dimensie wordt bepaald door leeftijd en levensfase. Levensfase bestaat in dit onderzoek uit het wel of niet hebben van werk en/of partner. In het bovenste deel van tabel 1 zijn de verwachte effecten van de achtergrondkenmerken op de drie dimensies weergegeven. De verwachte effecten van de dimensies of algemene oriëntaties op de verschillende gedragingen en opinies zijn weergegeven in het onderste deel van tabel 1.

Tabel 1 De verwachte effecten van de achtergrondkenmerken (sociale posities) op de drie dimensies: cultureel, economisch en levensfase en de effecten van deze dimensies op een aantal gedragingen en meningen

Dimensies	Cultureel	Economisch	Levensfase
Effecten op de leefstijldimensies			
<i>Sociale positie</i>			
Opleiding	+	-	-
Opleiding partner	+	-	-
Inkomen	-	+	-
Economische beroepsstatus	+	+	-
Culturele beroepsstatus	+	+	-
Leeftijd	-	-	+
Levensfase	-	-	+
Effecten van de leefstijldimensies			
<i>Leefstijlindicatoren</i>			
Kijkgedrag tv	+	-	+
Massacultuur	+	-	+
Cultuurdeelname	+	-	+
Auto	+	+	-
Luxegoederen	+	+	+
Keuze politieke partij	-	+	+
Leesgewoonten	+	-	+
Materialistische waarden	+	-	+
Interieur	+	-	+
Taalgebruik	+	+	-
Popcultuur	+	-	+
Klassieke muziek	+	-	+
Woning	+	+	+
Vakantie	+	+	-

In deze tabel wordt een effect weergegeven door een '+' terwijl er een '-' staat, wanneer door Ganzeboom geen effect wordt verwacht. Deze tabel geeft dus een samenvatting van de theorie van Ganzeboom betreffende de effecten van achtergrondkenmerken op drie fundamentele oriëntaties (dimensies) en de effecten van deze oriëntaties op een aantal relevante gedragingen en meningen. In deze theorie geven de scores op de oriëntaties of dimensies de scores weer op basis waarvan leefstijlgroepen zouden kunnen worden geformeerd.

Wanneer we aannemen dat de relaties lineair en additief zijn dan is deze theorie in de volgende set vergelijkingen weer te geven:

$$\eta_i = \gamma_{i1}x_1 + \gamma_{i2}x_2 \dots\dots + \gamma_{i7}x_7 + \zeta_i \quad \text{voor } i=1 \text{ tot } 3 \quad (1)$$

$$y_j = \lambda_{j1}\eta_1 + \lambda_{j2}\eta_2 + \lambda_{j3}\eta_3 + e_j \quad \text{voor } j=1 \text{ tot } 13 \quad (2)$$

waarbij:

η_i representeert de i^{de} oriëntatie-variabele

y_j representeert de j^{de} gedrags- of menings-variabele

x_k representeert de k^{de} achtergrondvariabele

terwijl ζ_i en e_j de storingstermen in deze vergelijkingen weergeven en

γ_{ij} het effect van de j^{de} achtergrondvariabele op de i^{de} oriëntatie en

λ_{ji} het effect van de i^{de} oriëntatie op de j^{de} gedrags- of menings-indicator.

In tabel 1 is aangegeven welke coëfficiënten volgens de hypothesen van Ganzeboom niet nul zouden moeten zijn en dus geschat zouden moeten worden. Dit is aangegeven met een '+'. In het bovenste deel van de tabel staan de γ coëfficiënten in het onderste deel de ladingen of λ coëfficiënten. Dit model komt overeen met het Multiple Indicator Multiple Causes model (MIMIC) hetgeen door Jöreskog en Goldberger in 1975 is geïntroduceerd. Dit model kan worden geschat met het LISREL-programma onder de extra aanname dat alle storingstermen niet met elkaar gecorreleerd zijn en dat deze ook niet gecorreleerd zijn met de oorzaak-variabelen (Jöreskog & Sorbom, 1991). Van deze schattingsprocedure is gebruik gemaakt door Ganzeboom in 1988 op basis van gegevens van een representatieve steekproef in de stad Utrecht. Het resultaat van de analyse van zijn data is weergegeven in tabel 2. Dit resultaat staat weergegeven onder de letter U van Utrecht. Naast deze resultaten hebben we de resultaten voor een landelijke steekproef vermeld die door ons zelf verzameld is. Dit resultaat is weergegeven onder de letter L. Hierop komen we later terug.

In tabel 2 zien we dat bijna alle verwachte effecten significant zijn. Van de andere kant zien we ook dat de gestandaardiseerde effecten in het algemeen niet al te hoog zijn; in het bijzonder de effecten van de oriëntatie-variabelen op de gedragingen en meningen (indicatoren voor de oriëntaties). Voor de culturele oriëntatie is de hoogste gestandaardiseerde lading (l) 0,64

voor de economische oriëntatie 0,65 en voor de levensfase is de hoogste lading zelfs nog lager (0,55).

Deze resultaten zijn gebaseerd op een steekproef van 343 personen. De goodness of fit test statistic is gelijk aan 278 terwijl het model 128 vrijheidsgraden heeft. Bij controle aan de hand van veranderingen in het model blijken er geen substantiële verbeteringen in dit model mogelijk. Op basis van deze gegevens kunnen we concluderen dat dit een acceptabel model is voor deze data maar met relatief lage ladingen.

Tabel 2 Model Ganzeboom geschat op data van Utrecht (U) en landelijke data (L)

Dimensies	Cultureel		Economisch		Levensfase	
	U	L	U	L	U	L
Effecten op de leefstijldimensies						
<i>Sociale posities</i>						
Opleiding	0,48	0,50	–	–	–	–
Opleiding partner	0,48	0,30	–	–	–	–
Inkomen	–	–	0,68	0,36	–	–
Economische beroepsstatus	–0,09 ^a	–0,29	0,30	0,21	–	–
Culturele beroepsstatus	0,01 ^a	0,19	–0,20	–0,16	–	–
Leeftijd	–	–	–	–	0,55	0,84
Levensfase	–	–	–	–	0,41	–0,06
Effecten van de leefstijldimensies op de indicatoren						
<i>Leefstijlindicatoren</i>						
Kijkgedrag tv	–0,51	–0,53	–	–	–0,10 ^a	0,04 ^a
Massacultuur	–0,63	–0,51	–	–	0,18	–0,18
Cultuurdeelname	0,62	0,42	–	–	0,18	0,12
Auto	–0,19	–0,07 ^a	0,65	0,84	–	–
Luxe goederen	–0,24	–0,08 ^a	0,43	0,27	0,15 ^a	–0,18
Keuze politieke partij	–	–	0,26	0,39	0,32	0,18
Leesgewoonten	0,50	0,33	–	–	0,09 ^a	0,05 ^a
Materialistische waarden	0,46	–0,35	–	–	–0,23	–0,02 ^a
Interieur	0,41	0,26	–	–	–0,15	–0,20
Popcultuur	0,22	–0,12	–	–	–0,55	–0,65
Klassieke muziek	0,64	0,40	–	–	0,32	0,38
Woning	0,20	0,07 ^a	0,31	0,32	0,55	0,19
Vakantie	0,30	0,02 ^a	0,26	0,16	–	–

U: N=343; df=128; $\chi^2 = 276$

L: N=794; df=128; $\chi^2 = 399$

^a = niet significant ($t < |1,96|$)

2. Kritiek

Hoewel het onderzoek van Ganzeboom een interessante poging is om op meer theoretische gronden leefstijlen te onderzoeken, kleven er aan zijn onderzoek toch een aantal grote problemen die we hieronder willen vermelden. Allereerst is zijn model getoetst op basis van een relatief kleine lokale steekproef. Het zou kunnen zijn dat zijn theorie op een grotere populatie en gebruikmakend van een grotere steekproef niet houdbaar is. We hebben ook de indruk dat het uiteindelijke resultaat exploratief ontwikkeld is. Daardoor kan het zijn dat zijn model wel goed past bij de Utrechtse data maar niet bij andere data. Een ander punt betreft de keuze van de variabelen die gebruikt zijn als indicatoren voor de drie verschillende oriëntaties. We weten niet waarop de keuze in het Utrechtse onderzoek is gebaseerd maar in zijn theorie geeft Ganzeboom een veel ruimere set van indicatoren weer. Het is niet uitgesloten dat het model er anders uit komt te zien wanneer deze extra indicatoren worden ingevoerd. Een nog belangrijker punt van kritiek betreft het feit dat de correlaties tussen de indicatoren van de verschillende oriëntaties zo laag zijn. Dit blijkt uit de lage ladingen die vermeld staan in tabel 2. Voor deze lage correlaties bestaan ten minste twee mogelijke verklaringen:

Het is niet onmogelijk of zelfs waarschijnlijk volgens ons dat de veronderstelde relaties niet voor alle mensen hetzelfde zijn. Waarom zou voor iedereen met een culturele oriëntatie moeten gelden dat cultuurdeelname samengaat met weinig tv kijken en het hebben van een auto en zelfs het lezen van literatuur. Het is goed mogelijk dat dergelijke relaties bij sommige mensen wel opgaan maar bij andere mensen niet. Een mogelijke reden voor deze verschillen is dat niet iedereen evenveel vrije tijd heeft. Wanneer iemand met weinig vrije tijd deze tijd moet verdelen dan is het niet uitgesloten dat zo iemand slechts één activiteit kiest bijvoorbeeld naar concerten gaan maar dat hij/zij dan geen tijd meer heeft voor het lezen van boeken. Eenzelfde verwachting zou men kunnen uitspreken voor de andere oriëntaties. Wanneer echter deze relaties slechts bij specifieke groepen zich voordoen en bij andere niet dan kan dat een verklaring zijn voor de lage correlaties.

Een alternatieve verklaring voor de lage correlaties zou kunnen zijn dat de verschillende indicatoren, net als alle sociaal-wetenschappelijke metingen, relatief grote meetfouten bevatten en dat daardoor de correlaties relatief laag zijn uitgevallen (Groves 1991). Wanneer voor deze meetfouten zou kunnen worden gecontroleerd dan zou een beter zicht worden verkregen op de waarde van de theorie van Ganzeboom. Dit is een alternatieve verklaring voor de lage correlaties die eerst onderzocht moet worden voordat we kunnen besluiten tot het voorkomen van verschillende relaties bij verschillende groepen volgens onze eerste verklaring.

Op basis van deze overwegingen hebben we het onderzoek van Ganzeboom herhaald op een landelijke steekproef en gepoogd om zo goed mogelijk aan de hierboven vermelde kritiekpunten het hoofd te bieden. Voordat we de resultaten weergeven zullen we hier eerst de opzet van het onderzoek bespreken.

3. Opzet van het onderzoek

Zoals we hierboven hebben aangegeven was het eerste kritiekpunt dat de steekproef een kleine lokale steekproef was van de stad Utrecht. Daarom hebben we het onderzoek herhaald met een landelijke steekproef. Hierbij is gebruik gemaakt van de landelijk representatieve steekproef van de Stichting Telepanel. Omdat echter bij dit panel computergestuurde dataverzameling plaatsvindt via de telepanelmethode (De Pijper & Saris, 1986) moest de opzet van het onderzoek ook enigszins worden aangepast aan deze methode waarbij geen gebruik wordt gemaakt van interviewers. Volgens Ganzeboom uiten de culturele, economische en levensfase dimensie zich in een aantal gedragingen, bezittingen en meningen. Deze, in zijn onderzoek gebruikte leefstijlkenmerken, zijn in het landelijk onderzoek eveneens gebruikt. In sommige gevallen is de samenstelling echter afwijkend. Deze veranderingen zijn aangebracht vanwege de methode van interviewen, en vanwege de wens preciezer te meten. De verklarende variabelen zijn in beide onderzoeken gelijk van samenstelling. Doordat bij de telepanelprocedure geen gebruik wordt gemaakt van interviewers, was het onmogelijk het taalgebruik en het interieur van de respondent te laten beoordelen door de interviewer. In plaats daarvan is het interieur door de respondent zelf beoordeeld. Voor deze oplossing werd in het geval van taalgebruik niet gekozen in verband met sociale wenselijkheid. Het gevolg hiervan is dat het landelijk model één leefstijlindicator minder heeft dan het oorspronkelijke Utrechtse model.³ In het landelijk onderzoek is verder getracht de indicatoren massacultuur, muziekvoorkeur, woning, leesgewoonten en vakantiebesteding preciezer te meten. Voor de details van deze correcties verwijzen we naar Bosch en Saris (1995).

Om de Utrechtse resultaten (U) te kunnen vergelijken met de landelijke resultaten (L), is de indicator taalgebruik verwijderd in het Utrechtse data, en het model zonder deze variabele opnieuw getoetst met de Utrechtse data en de landelijke data. De resultaten van toetsing van het model van Ganzeboom met data van de stad Utrecht zijn samen met de resultaten van de landelijke data samengevat in tabel 2. Deze toets van het model van Ganzeboom op de landelijke data biedt inzicht in de generaliseerbaarheid van dit model. Als blijkt dat dit model niet goed past op de data, wordt geprobeerd dit model te verbeteren. Dit wordt in eerste instantie gedaan op basis van de landelijke resultaten, zowel op theoretische als op empirische gronden. Daarna zal worden nagegaan of het verbeterde model ook vergelijkbare resultaten geeft op de Utrechtse data.

Een volgende stap in dit onderzoek is de uitbreiding van de set indicatoren met een aantal extra variabelen die wel in de theorie van Ganzeboom genoemd zijn maar niet in zijn onderzoek waren opgenomen. Later zullen we een overzicht geven van deze variabelen. Nadat deze variabelen zijn toegevoegd – overeenkomstig de theorie – zal het nieuwe model weer getoetst worden aan de landelijke data.

Tot slot zullen we nagaan in hoeverre de lage correlaties veroorzaakt waren door meetfouten. Dit is mogelijk wanneer we schattingen hebben van de meetfoutvarianties voor alle indicatoren. Op basis van deze kennis kunnen de correlaties tussen de geobserveerde variabelen gecorrigeerd worden voor de meetfouten (Lord & Novick, 1968) en kunnen vervolgens de

verkregen resultaten worden gecorrigeerd voor meetfouten. Wanneer de meetfouten ongelijk groot zijn voor de verschillende indicatoren dan kunnen de resultaten voor de gecorrigeerde data aanzienlijk afwijken van de ongecorrigeerde data. Wanneer de ladingen veel hoger worden dan die vermeld staan in tabel 2 dan is er geen reden om te verwachten dat verschillende subgroepen verschillende leefpatronen hebben. Wanneer de correlaties echter laag blijven, wordt de gedachte versterkt dat er sprake is van verschillende subgroepen met verschillende leefpatronen.

Het Telepanel is gebruikt voor de verzameling van de landelijke data.⁴ Dit is een specifieke vorm van CADAC, computer assisted data collection, waarbij de respondenten, die deel uitmaken van een panel, direct op een computer een vragenlijst invullen. Het Telepanel is in 1990 opgericht en bestond rond de tijd dat de data verzameld werden (februari '91) uit zo'n 1150 huishoudens. In dit onderzoek is besloten één toevalsgewijs geselecteerd huishoudlid van achttien jaar of ouder te ondervragen. De week waarin de leefstijlvragenlijst werd afgenomen, hebben 1099 huishoudens de vragenlijst toegestuurd gekregen. Daarvan hebben 87 huishoudens de vragenlijst niet ingevuld wegens persoonlijke omstandigheden of technische problemen en 34 huishoudens hebben de vragenlijst niet ingevuld zonder geldige reden. Dit resulteert in een feitelijke respons van 978 huishoudens. Voor de vergelijking van de resultaten met de Utrechtse steekproef is de landelijke steekproef (N=978) aangepast zodat de leeftijds grenzen in deze steekproef gelijk zijn aan die in de Utrechtse steekproef, namelijk lopend van 25 tot 65 jaar. Hierdoor daalt het aantal respondenten in de steekproef naar 794. De landelijke steekproef wijkt op de belangrijkste achtergrondkenmerken niet wezenlijk af van de Nederlandse bevolking.

Zowel het oorspronkelijke model als het uitgebreidere model is een voorbeeld van een MIMIC-model en kan worden geanalyseerd met LISREL (Jöreskog & Sörbom, 1989) zoals ook door Ganzeboom is gedaan. LISREL biedt ook de mogelijkheid om dezelfde analyses uit te voeren met correctie voor meetfouten. We willen hier op de technische details niet ingaan. Geïnteresseerden kunnen dit lezen in Saris en Scherpenzeel (1995). De coëfficiënten worden geschat met behulp van maximum likelihood methode. Volgens recente onderzoekingen is dit een robuuste methode ook in geval van niet normaalverdeelde variabelen (Satorra 1990). Als maat voor de fit van de modellen wordt de χ^2 -test gebruikt en de adjusted goodness of fit index. Omdat beide maten echter sterk beïnvloed worden door de steekproefgrootte en de hoogte van de ladingen zal naast deze maten steeds gecontroleerd worden of betere alternatieve modellen kunnen worden gevonden. Dit zal worden gedaan met behulp van de 'estimated change' parameters in combinatie met 'modification indices'. De estimated change parameters geven een indruk van de verwachte grootte van de in te voeren parameter. De modification indices geven een toets voor de grootte van de te introduceren parameter (Saris, Satorra & Sörbom, 1987). Extra parameters worden alleen aan het model toegevoegd indien ze relatief groot en theoretisch zinvol zijn.

4. De resultaten

Achtereenvolgens zullen hier de verschillende resultaten worden besproken die in dit onderzoek zijn verkregen. Hierbij beginnen we met de vergelijking van de Utrechtse en de landelijke data om iets te zeggen over de generaliseerbaarheid van de resultaten van het Utrechtse onderzoek.

Zoals eerder vermeld is het model dat op de Utrechtse data is toegepast ook op de landelijke data toegepast. De resultaten van deze analyses met de bovenvermelde kleine wijzigingen in verband met de veranderingen in de waarnemingsmethoden zijn weergegeven in tabel 2. Dit model met dertien indicatoren heeft een χ^2 van 276 met 128 vrijheidsgraden bij gebruik van de Utrechtse data (N=343), en een χ^2 van 399 met 128 vrijheidsgraden bij gebruik van de landelijke data (N=794). De steekproef in het landelijk onderzoek is ruim twee maal groter dan in het Utrechts onderzoek, dit kan het verschil in χ^2 mogelijk mede verklaren. De adjusted goodness of fit index is voor Utrecht 0,88 en landelijk 0,92. De richting en de relatieve sterkte van de ladingen en effecten in het landelijk en Utrechts onderzoek komen in de meeste gevallen met elkaar overeen. Waar ladingen toch afwijken, is dit grotendeels te wijten aan inhoudelijke en noodgedwongen veranderingen in de indicatoren. Dit komt het duidelijkst tot uiting bij bezit van luxegoederen, waardering voor materialistische waarden en woningtype. Ook de keuze voor het gebruik van alleen materialistische items in de postmaterialisme schaal, heeft duidelijke gevolgen. Het teken van de lading op de culturele dimensie is ten gevolge hiervan omgedraaid. Dit is niet in tegenspraak met de theorie; van de culturele elite wordt verwacht dat zij een voorkeur hebben voor postmaterialistische items, niet voor materialistische.

In het verklarende deel lijken de richting en de hoogte van de effecten in het landelijk en het Utrechts onderzoek ook op elkaar. Er zijn hier echter ook enige verschillen te vinden. De meest in het oog lopende afwijking in de landelijke resultaten ten opzichte van de Utrechtse resultaten in het verklarende deel van het model is, dat in het landelijk onderzoek het effect van de variabele levensfase op de levensfase dimensie niet significant is. Omdat deze variabelen in beide onderzoeken gelijk geoperationaliseerd zijn, kan de verklaring hiervoor alleen zijn dat in het landelijk onderzoek deze factor is verschoven zoals blijkt uit de ladingen. In het landelijk onderzoek wordt deze factor voornamelijk gekarakteriseerd door de variabele popcultuur $-0,65$ terwijl minder generatie gebonden indicatoren zoals partijkeuze en vooral woning een veel minder belangrijke plaats hebben gekregen. Hierdoor lijkt de factor te zijn verschoven van een levensfase naar een generatie factor. Hierdoor is dan ook de het lage effect van levensfase en het grote effect van leeftijd verklaarbaar.

Het laatste in het oog lopende verschil is de geringe verklaarde variantie van de economische dimensie in het landelijke onderzoek ten opzichte van het Utrechtse onderzoek. Te zien is dan ook, dat één effect, het effect van inkomen op de economische dimensie, in de landelijke resultaten veel kleiner is, dan in de Utrechtse resultaten: U: 0,68; L: 0,36. De verklaarde variantie van de culturele dimensie is in het landelijk onderzoek eveneens lager dan in het Utrechtse, ondanks de sterkere effecten van culturele en economische beroepsstatus op deze

dimensie in tegenstelling tot in het Utrechts onderzoek. De verklaarde variantie van de levensfase dimensie is iets hoger in het landelijk onderzoek.

Tot zover is de conclusie dat de resultaten redelijk vergelijkbaar zijn op Utrechts en landelijk niveau. De meeste ladingen hebben gelijke richting en ongeveer gelijke sterkte. Over het algemeen zijn de ladingen en effecten echter in beide gevallen niet erg hoog, wat tegen het model spreekt zoals we eerder reeds hebben aangegeven. Om na te gaan of deze lage ladingen mogelijk veroorzaakt zijn door een fout model voor de landelijke data is een poging gedaan om het model te verbeteren overeenkomstig de procedure die we eerder hebben aangegeven. De resultaten die verkregen zijn met LISREL voor dezelfde twee data sets gebruikmakend van het verbeterde model geven aan dat het patroon van de ladingen en effecten gelijk is in beide oplossingen van zowel het verbeterde model als van het oorspronkelijke model. Dit geeft aan dat de aangebrachte verbeteringen de waarden van de andere effecten nauwelijks beïnvloeden en dat de conclusie die we eerder getrokken hebben dat het model in principe redelijk lijkt maar dat de effecten allemaal relatief klein zijn niet wordt verworpen door deze heranalyse.

Het is mogelijk dat de juiste indicatoren in dit model ontbreken om leefstijlen goed te kunnen meten. Voor de leefstijlvelden die niet vertegenwoordigd zijn in het Utrechtse onderzoek; voeding, sport en riskante gewoonten, opvattingen met betrekking tot arbeid en loopbaan en een deel van de sociaal-economische en sociaal-ethische opvattingen, is getracht in dit onderzoek een aanvulling te geven. Dit betekent dat vier nieuwe indicatoren zijn gevormd: 'frequentie van uit eten gaan' en de 'besteding aan uit eten gaan' (Ganzebooms leefstijlveld 'voeding'), 'het wel of niet hebben van riskante gewoonten' (Ganzebooms leefstijlveld 'sport en riskante gewoonten') en 'mening over sociaal-ethische kwesties' (Ganzebooms leefstijlveld 'sociaal-ethische opvattingen'). Voor de operationalisaties van deze variabelen verwijzen we naar Bosch & Saris, 1995). Daarnaast worden twee indicatoren; de waardering van postmaterialistische waarden en de huishoudelijke variant van de luxegoederen-schaal, alsnog in het model opgenomen, eveneens volgens de theorie van Ganzeboom. Als laatste worden de vier verschillende componenten van de indicator leesgewoonten apart als indicator opgenomen (aantal boeken dat men leest, of men literatuur leest, of men romantische lectuur leest en of men bladen als Margriet en Libelle leest).

Voor al deze nieuwe indicatoren worden effecten van de oriëntaties of dimensies geformuleerd volgens de theorie van Ganzeboom (zie Ganzeboom, 1988, p. 58). Vervolgens wordt dit uitgebreide model weer op dezelfde wijze als voorheen geschat met de Maximum Likelihood procedure van LISREL. De resultaten van deze analyse staan in tabel 4. Ook uit deze resultaten blijkt dat de uitbreiding van het model met indicatoren volgens de theorie van Ganzeboom nauwelijks invloed heeft op de grootte van alle effecten die al eerder zijn vermeld terwijl de nieuw toegevoegde indicatoren eerder lagere dan hogere ladingen hebben. Door deze constatering blijft de eerdere kritiek bestaan dat de effecten relatief laag zijn en mogelijk moet worden verondersteld dat voor verschillende subgroepen de relaties anders liggen.

De laatste mogelijkheid om aan deze conclusie te ontkomen lijkt te liggen in de mogelijkheid dat de correlaties laag zijn door meetfouten. De schattingen van de betrouwbaarheid van alle indicatoren zijn vermeld in tabel 3.

Tabel 3 Betrouwbaarheid van de leefstijlindicatoren in het landelijk onderzoek

Indicator	Betrouwbaarheid
Kijkgedrag tv	0,70
Massacultuur	0,79
Theater	0,71
Museumbezoek	0,71
Auto	0,61
Cd	0,56
Video	0,56
Keuze politieke partij	0,83
Leesgewoonten	0,81
Materialistische waarden	0,66
Interieur	0,84
Voorkeur voor popmuziek	0,74
Voorkeur voor klassieke muziek	0,74
Woningtype	0,64
Vakantie	0,58

Deze tabel maakt duidelijk dat de verschillende metingen van enigszins ongelijke kwaliteit zijn. De variabele met een betrouwbaarheid van bijna 0,84 (interieur) geeft de maximale betrouwbaarheid te zien en de meting met een betrouwbaarheid van 0,56 (luxegoederen; cd en video) is het laagst.

Op basis van deze schattingen is een nieuwe correlatie-matrix voor de gemeten variabelen uit te rekenen gecorrigeerd voor de meetfouten. Vervolgens is op basis van deze gecorrigeerde correlatie-matrix een schatting gemaakt van de verschillende effecten van het uitgebreide model. De resultaten van deze analyse zijn samengevat in tabel 4. Om het effect van de correctie voor meetfouten goed te kunnen zien hebben we de resultaten van de analyse zonder correctie van meetfouten in tabel 4 ook vermeld.

De meeste relaties blijken na correctie voor meetfouten iets hoger te zijn. Dit geldt met name voor ladingen op de culturele en de economische dimensie. Men kan deze stijgingen van de effect parameters eenvoudig verklaren met de formule die de correctie voor meetfouten weergeeft:

$$\lambda_{ij}^* = \lambda_{ij} / \sqrt{(\alpha_i)} \quad (3)$$

waarbij

λ_{ij} = de lading van variabele i op factor j zonder correctie voor meetfouten

λ_{ij}^* = de lading van variabele i op factor j met correctie voor meetfouten

en

α_i = de betrouwbaarheid van de meting van de variabele i

Tabel 4 Resultaten van de analyse met het verbeterde model op landelijke data zonder correctie voor meetfouten (Z) en met correctie voor meetfouten (M)

Dimensies	Cultureel		Economisch		Levensfase	
	Z	M	Z	M	Z	M
Effecten op de leefstijldimensies						
Sociale posities						
Opleiding	0,40	0,49	–	–	–	–
Opleiding partner	0,37	0,37	–	–	–	–
Inkomen	–	–	0,52	0,52	–	–
Econ. beroepsstatus	–0,28	–0,28	0,23	0,23	–	–
Cult. beroepsstatus	0,15	0,15	–0,29	–0,29	–	–
Leeftijd	–	–	–	–	0,90	0,90
Levensfase	–	–	–0,28	–0,28	–0,06 ^a	–0,01 ^a
Effecten van de leefstijldimensies op de indicatoren						
Leefstijlindicatoren						
Kijkgedrag tv	–0,48	–0,58	–	–	–0,02 ^a	–0,03 ^a
Massacultuur	–0,43	–0,48	–	–	0,02 ^a	–0,02 ^a
Theater	0,47	0,56	–	–	0,15	0,18
Museumbezoek	0,50	0,59	–	–	0,21	0,25
Auto	0,10	0,13	0,43	0,55	–	–
Cd	0,03 ^a	0,04 ^a	0,19	–0,25	–0,06 ^a	–0,08 ^a
Video	–0,21	–0,28	0,22	–0,29	–0,10	–0,14
Keuze politieke partij	–	–	0,29	0,32	0,19	0,21
Leesgewoonten	0,34	0,38	–	–	0,05 ^a	0,06 ^a
Materialistische waarden	–0,31	–0,38	–	–	–0,03 ^a	–0,04 ^a
Interieur	0,24	0,26	–	–	–0,17	–0,18
Popcultuur	–0,08	–0,09	–	–	–0,59	–0,69
Klassieke muziek	0,38	0,44	–	–	0,35	0,41
Woning	–0,09	–0,11 ^a	0,44	0,54	0,06 ^a	0,08 ^a
Vakantie	0,06 ^a	0,07 ^a	0,17	–0,22	–	–

$\chi^2=542$, $df=167$, $AGFI= 0,91$, $N=794$ (Z)

$\chi^2=542$, $df=167$, $AGFI= 0,91$, $N=794$ (M)

^a = Niet significant ($t < 11,961$)

Dit houdt onder andere in dat bij een betrouwbaarheid van 0,56 de eerder gevonden coëfficiënt door 0,75 ($=\sqrt{0,56}$) gedeeld moet worden om de gecorrigeerde waarde te krijgen voor het effect. Door deze berekeningen kunnen deze coëfficiënten aanzienlijk groter worden in het geval de betrouwbaarheid zeer laag is. In dit onderzoek zijn betrouwbaarheidscoëfficiënten vooral laag als ook de lading laag was en daardoor veranderen de meeste ladingen maar zeer gering. Ook na deze correctie voor meetfouten zijn de coëfficiënten niet zodanig hoog dat de kritiek verdwijnt dat de effecten relatief laag zijn.

5. Conclusie

In dit artikel is verslag gedaan van onderzoek naar een model om leefstijlen te meten. Er is een secundaire analyse gedaan op een beperkte dataset ($N=343$; steekproef van de stad Utrecht) en een nieuwe analyse op data representatief voor Nederland. De vergelijking van beide resultaten leert dat het patroon van de ladingen en effecten vergelijkbaar is. Dit is zelfs het geval als volgens de theorie van Ganzeboom extra indicatoren aan het model worden toegevoegd. Dit leidt tot de conclusie dat dit leefstijlmodel algemener geldt dan alleen in Utrecht, hoewel hier enkele kanttekeningen bij geplaatst kunnen worden. Het belangrijkste bezwaar is dat de effecten en ladingen over het algemeen zeer laag zijn. Hiervoor bestaan twee mogelijke verklaringen. Ten eerste is het zo dat de relaties niet voor iedereen hetzelfde hoeven te zijn. Als relaties zich voordoen bij specifieke groepen, maar niet bij alle groepen, dan geeft dat een verklaring voor de lage ladingen en effecten. Ten tweede is het mogelijk dat de correlaties zo laag zijn, doordat de individuele indicatoren relatief grote meetfouten bevatten. Als dit het geval zou zijn, zouden door correctie voor meetfouten de ladingen en effecten in het model hoger worden en zou er sprake zijn van een acceptabel leefstijlmodel.

In dit artikel zijn de resultaten van correctie voor meetfouten gepresenteerd. Na deze correctie worden de ladingen en effecten slechts licht hoger, maar niet zodanig dat het bezwaar van de lage ladingen en effecten ermee uit de weg is geruimd. Na deze conclusie blijft de vraag over waarom de coëfficiënten bij elke toetsing laag zijn? Wij menen dat het antwoord gezocht moet worden in de samenhang tussen de verschillende leefstijluitingen dat voor alle mensen moet gelden. Men dient te houden van culturele voorstellingen én van lezen als men cultureel georiënteerd is. In het model worden aldus verschillende gedragingen, voorkeuren en bezittingen als bij elkaar horende uitingen van een aantal dimensies gezien. Deze veronderstelling dat leefstijluitingen in die mate samengaan, gaat mogelijkerwijs niet op; het bezitten van een groot huis hoeft niet te betekenen dat diegene ook graag een grote, dure auto wil. Of als men cultuurlijk is, hoeft men niet per se te houden van het lezen van boeken. Bovendien kunnen de middelen, in de vorm van beschikbare hoeveelheid tijd en/of geld, ontbreken om bezittingen of gedragingen te verwezenlijken. De feitelijke correlaties ondersteunen dit punt; deze zijn over het algemeen zeer laag.

Dit houdt in dat de theorie van Ganzeboom aanpassing behoeft in de richting van conditionele relaties en dat het onderzoek anders moet worden opgezet. Het zou een poging waard

zijn om na te gaan hoe de relaties liggen wanneer men met ratio-variabelen werkt waarbij de teller de tijd besteed aan een specifieke activiteit is en de noemer de beschikbare vrije tijd. Deze correctie voor vrije tijd kan mogelijk tot andere correlaties leiden. Een alternatief zou zijn om volledig af te zien van de intensiteit van de tijdsbesteding en alleen te werken met het al of niet doen van een activiteit. Deze alternatieve aanpakken kunnen een ander licht werpen op de bestaande leefstijlen in Nederland en de theorie op dit punt aanvullen.

Noten

- 1 Bien Bosch is als onderzoeker op het gebied van leefstijlen verbonden aan de vakgroep Methoden en Technieken van de faculteit PSCW van de Universiteit van Amsterdam. Zij is afgestudeerd in methoden en technieken van onderzoek bij dezelfde faculteit. Willem E. Saris is hoogleraar Methoden en Technieken aan dezelfde vakgroep. Voor meer informatie over dit onderzoek kan men zich richten tot de laatstgenoemde.
- 2 Het precieze aantal indicatoren en de samenstelling ervan is terug te vinden in Ganzeboom (1988), p.76.
- 3 Voor de vergelijkbaarheid is daarom dit model zonder de indicator taalgebruik ook nogmaals geschat met behulp van de Utrechtse data. Dit heeft geresulteerd in de gegevens die staan in tabel 2.
- 4 Voor informatie over de Utrechtse steekproef, zie Ganzeboom 1988.

Literatuur

- Andrews, F.M. (1984). Construct validity and error components of survey measures. A structural modelling approach. *Public Opinion Quarterly*, 48, no 2. 409–422.
- Bollen, K.A. (1989). *Structural equations with latent variables*. New York: John Wiley and Sons.
- Bosch, B. & Saris, W.E.(1995). *Zijn de leefstijlen in Nederland driedimensionaal?* Universiteit van Amsterdam: Report.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. Londen: Routledge.
- Bowles, T. (1988). Does classifying people by lifestyle really help the advertiser? *European Research*. February, 17–24.
- Driessen, F. (1978). *Leefstijlen RPD-onderzoek*. Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht (interne notitie Sociologisch instituut).
- Ganzeboom, H. (1988). *Leefstijlen, een verkennende studie*. Alphen a/d Rijn: SCP, Samson.
- Groves, R.M. (1989). *Survey errors and survey costs*. New York: Wiley & Sons.
- Jöreskog, K.G. & Goldberger, A.S. (1975). Estimation of a model with multiple indicators and multiple causes of a single latent variable. *Journal of the American Statistical Association*. Vol. 70. 631–639.
- Jöreskog, K.G. & Sörbom, D. (1989). *Lisrel 7: A guide to the program and applications*. The Netherlands: SPSS International B.V.
- Kahle, L.R. (1983). *Social values and social change: Adaptation to life in America*. New York: Praeger.
- Koning, H.C.W. (1985). Levensstijlsegmentatie als middel tot doelgroepbenadering. *Tijdschrift voor Marketing*, December, 34–38.
- Lord, F. & Novick, M.R. *Statistical theories of mental test scores*, Reading, MA, Addison-Wesley, 1968.
- Mitchell, A. (1983). *The nine American lifestyles*. New York: Warner.
- Mokken, R. (1970). *Theory and procedure of scale analysis*. Den Haag: Mouton.

- Piper, R. & Mead, J. (1990). *Classifying people: The European dimension*. ADMAP, December, 33–37.
- Plummer, J.T. (1972). Life style patterns: a new construct for mass communications research. *Journal of Broadcasting*. Vol. 16. 79–89.
- Plummer, J.T. (1974). The concept and application of life style segmentation. *Journal of Marketing*. Vol. 38. 33–37.
- Pijper, M. de & Saris, W.E. (1986). *The formulation of interviews using the program INTERV*. Amsterdam: SRF.
- Raaij, W.F. van & Verhallen, Th.M.M. (1990). Domeinspecifieke marktsegmentatie als techniek voor doelgroepomschrijving. *Tijdschrift voor Marketing*. April 1990, 6–15.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York.
- Saris, W.E., Satorra, A. & Sörbom, D. (1987). The detection and correction of specification errors in structural equation models. In C. Clogg (Ed) *Sociological methodology 1987*. pp. 105–129. San Francisco: Jossey Bass.
- Saris, W.E. & Scherpenzeel, A. (1995). Methodological procedures for comparative research. In: Saris, W.E., Veenhoven, R & Scherpenzeel, A. *Life satisfaction in Europe*. Forthcoming (chapter 2).
- Satorra, A. (1990). Robustness issues in structural equation modeling: A review of recent developments. In Saris, W.E. (Ed.) *Structural equation Modelling (Special issue) Quality and Quantity*, 24, 367–387.
- Sobel, M.G. *Life styles and social structure*. New York: Academic Press, 1981.
- Verhallen, T.M.M., Onzenoort, A.G.L.V. van & Barzilay, J. (jaartal onbekend). *Typology versus segmentation: A domain specific approach to market segmentation*. Research International.
- Verschuren, P.J.M. (1991). *Structurele modellen tussen theorie en praktijk*. Utrecht: Het Spectrum.
- Weber, M. (1972). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen (oorspr. 1921).
- Wells, W. & Tigert, D. (1971). Activities, interests and opinions. *Journal of Advertising Research*. vol. 11. 27–3